

Gömöri György

Ötvenhatról tizenkilencben

Még mindig 56. Nemzedékem nagy, életre szóló élménye volt az ötvenhatos magyar forradalom. A nálam jóval fiatalabbakat (az unokakorúakat), meglehet, bosszantja, miért emlékszik még, beszél és ír valaki arról a 12 napról, amely valóban „megrengette a világot”. Vagy nem is bosszantja, egyáltalán nem érdekli, más gondjai vannak.

Engem azonban változatlanul érdekel. Még ma, 64 évvel később is ismeretlen részletek tárulnak fel 56-ról, korábban ismeretlen, vérfagyasztó, vagy éppenséggel humoros részletek. Másrészt, mert egyre jobban kihál ez a nemzedék, annak ellenére, hogy barátaim elég szívósak, vannak, akik úgy ugorják át a nyolcvanadik év lécét, hogy az meg se rezdül. Ugyanakkor egyre-másra hullanak a kortársak, a fegyvertársak, az ismerősök. A nálam kicsit idősebbek, meg a pár évvel fiatalabbak.

Az elmúlt hetekben két ilyen barátomat vesztettem el, vesztett el a magyar irodalom: Konrád Györgyöt és Vekerdy Tamást. Mindkettő az irodalmon kívül mással is foglalkozott: Konrád várostervezéssel és szociológiával, Vekerdy pedig pedagógiával. Közülük Tamást ismertem régebben, még középiskolás korából, kezdettől fogva értékes embernek tartottam. Ahogy már többször megírtam (legutóbb a Vekerdy-nekrológomban), együtt kezdtük szervezni október 22-én a másnapi „lengyelbarát” tüntetést, ami aztán a Sztálin-szobor ledöntéséhez, illetve magához a forradalomhoz vezetett. Tamást nem csukták le 56 után, de évekig nem tudta, mit kezdjen magával, a jogi kar elvégzése után nem akart ügyvéd lenni, aztán 1959-ben belépett a *Család és iskolához*, lényegében elkezdte hosszan tartó és eredményes pedagógusi pályáját.

De Konrád Gyurit is ismertem 1955 óta, amikor talán Csoóri Sándor mutatott be neki a hirtelen megújult irodalmi lap, az *Új hang* szerkesztőségében. Utána sokáig nem láttam, de a forradalom alatt (megírta több ízben Konrád) én léptettem be Gyurit az alakuló Nemzetőrségbe, s lettem ezáltal akkori élményeinek egyik vonatkozási pontja. Ő se került börtönbe 56 után, de évekig alkalmi munkákból élt, aztán egy kiadóhoz került, sok könyvet lektorált, illetve fordított oroszról – majd a hatvanas évek végén berobbant a magyar prózába „*A látogató*” című emlékezetes regényével, aminek anyagát jórészt mint szociális gondozó gyűjtötte össze. De a forradalmat nem felejtette el, harmadik, „*A cinkos*” című regényében remek fejezetben idézte fel október 23-át, mint bahtyini „karnevált”, illetve népünnepélyt. Ha 1848 márciusa Jókainak köszönheti hosszas fönnmaradását a nemzeti emlékezetben, ugyanez áll Konrádra október 23-át illetően. Lehet, hogy lesz, aki ezzel nem ért egyet, de hadd mondjam el: szerintem ezt az

„ünnepi” fejezetet középiskolákban kellene tanítani, függetlenül Konrád későbbi politikai nézeteitől, illetve állásfoglalásaitól.

Budapest, 2019. október 22. Van egy szabad esténk, elmegyünk a Puskin moziba a „Pavarotti” című filmhez. Ez a szelíd, szakállas óriás volt a huszadik század egyik legnagyobb, legünnepeltebb énekese. Életének fontos magyar vonatkozása is van: hosszú éveken át Rudas Tibor, „Amerikába szakadt hazánkfia” menedzselte, jelentősen növelve ezzel az énekes tömegsikerét. Megható, amint pályájának csúcán Pavarotti összefog Bonoval és más rockzenészekkel, együtt koncerteznek, hogy még több pénzt szerezzen jótékony célra.

Kijövünk a vetítőteremből, és az előcsarnokban ismerősökbe ütközünk: Kabdebó Lórántba és feleségébe, Dobos Mariannéba. (Velük van Száraz Miklós György is, annak is bemutatnak). Üdvözlöm őket, és mivel éppen huszonkettedike van, tréfásan megjegyzem, kicsit a feleségemnek is: „Ez Lóránt, aki lemaradt a forradalomról!” (Megírta nemrég a *Magyar Nemzet*ben, hogy éppen 23-án nem volt Budapesten.)

Mire Lóránt, reflexszerűen:

– De október hatodikán, a Rajk-temetésen ott voltam! És emlékszem rád, amikor az egyetemi tüntetés végén a Batthyány-mécsesnél József Attilát olvastál! Méghozzá a „Hazám” utolsó szonettjét, kicsit módosítva: „hogya mi ne legyünk *idegen* gyarmat!” (Átírás a „német”-ből.)

Feleségem meglepve hallgatja: lám, élnek még hiteles szemtanúk abból a korból. Lóri pedig tovább folytatja:

– És én mindig mondom annak a... (hogya hívják?) Kelemen Elemérnek, aki váltig állítja, hogy nemcsak az Andrássy út 60.-nál, de ő olvasott a Batthyány-mécsesnél is, de rosszul emlékszik, mert én láttalak, az te voltál!

Mire én: – Írd meg ezt Lóri! Már kevesen élnek a mi nemzedékünkben. Igazítsad helyre Kelemt.

Vajon megírta azóta?

Október 25-e, a fordulópont. De a napfényes, derűs huszonharmadikára következett az esős, komor huszonötödike. Ezt a napot mindmáig fordulópontnak tekintem a forradalom radikalizálódásában. Ugyanis az október 24-én hajnalban Budapestre bedübörgő tankok és az azt követő lövöldözés ellenére (a szovjeteknek nem volt általános tűzparancsuk, csak akkor lőttek, ha lőttek rájuk). Ha éppen nem lőttek, akkor még barátkoztak is a budapestiekkel. Ezt onnan tudom, hogy 25-én reggel az Astoria előtt megindult a velük való fraternizálás, ami meglehetősen, éppen az egyike lett később a Parlament előtti vérengzésnek.

Mi történt ezen a reggelen? Fegyvertelen tüntetés kezdődött, olyan jelszavakkal, mint „Függetlenség, szabadság – nem vagyunk mi fasiszták!”, amit vagy lefordítottak a szovjet tankosnak, vagy nem, de az az egyre dagadó tömeggel együtt ment a Kossuth Lajos térre, ahonnan visszafordult. Itt a Parlament előtt újabb tankok álltak, de a tömeg megrohmozta őket nemzetiszínű zászlókkal, amiket betűztek a felfelé meredő ágyúcsövekbe. Míg az emberek várakoztak, hogy Nagy Imre (aki ekkor nem volt a Parlamentben), vagy valaki más mérvadó ember (nem a bábnak tekintett Dobi István államelnök!) beszéljen hozzájuk, rákezdtek a Himnuszra. Ekkor, írja „*Rozsda ősz*” című (Magvető, 1990)

könyvében Simonffy András, akit én ebben az ügyben a leghitelesebb szemtanúnak tekintek, „gépfegyverek ropogása hangzott fel”, és valaki azt kiáltotta: „A Földművelésügyi Minisztérium tetejéről lőnek!” A következő, vagyis századik oldalon pedig Simonffy egy orosz kiskatonát lát, aki a tömeg közepéből davajgitárral lövi azokat, akik a tömegre lőnek, vagyis fölfelé lő.

Kik lőttek és miért? Egy későbbi újságíró-történész, Kó András a *Rubicon* című folyóiratban igyekszik cáfolni a közhiedelmet, hogy főntről lőttek a tömegre. Ő azt állítja, „a legtöbb halott szovjet páncélos és aknavető tűz áldozata lett”. Ez azért lehetséges, mert a teret az Akadémia utca (Pártközpont) felől is védte egy szovjet alakulat, amelyik azt hitte, a felkelők támadják. Kó idézi a szovjet államvédelmis Szerovot, aki korábban tűzparancsot vezényelt (szerintem csak arra az esetre, ha megtámadná a Parlamentet vagy az Akadémia utcát). Miután a tüzelés elkezdődött, ebbe egész biztosan bekapcsolódtak a teret biztosító szovjet páncélkocsik és talán a környező utcákban lévő tankok is. De nem ők kezdték a lövöldözést! Hanem – és ezt eddig még senki sem cáfolta meg hitelesen – az ÁVH, illetve a Partizánszövetség egy különleges, a Parlament védelmére fölfegyverzett csoportja, akiket megrémített a tömeg fraternizálása a szovjetekkel, és az a lehetőség, hogy végül behatolnak az orosz őrség alatt álló épületbe.

Ami persze a közhiedelmet illeti, az sem egészen szavahihető. Simonffy például megkérdez egy mentőorvost a téren, hányan haltak meg, és az a halottak számát 350-re becsüli. A valós szám 70-80 halott körül lehet, kétháromszáz sebesülten, akik közül persze még halhattak meg többen a kórházban a súlyosabban sebesültek közül. Mindenképpen a polgári lakosság tömeges lemészárlása történt, ami után (mivel szinte minden szemtanú államvédelmi provokációt gyanított) elkezdődött az ávósok leadászása, és az a gyanúm, ha ez nem történik meg, talán elmaradt volna a Köztársaság téri pártház ostroma, az azt követő borzalmas lincselésekkel együtt. Utóbbit (függetlenül attól, hogy milyen indulati tényezők játszottak közre benne) a mai napig a forradalom egyik szégyenfoltjának tekintem.

De magáról a Parlament előtt történetekről is olvastam nemrég valami újat Csörsz István kítűnő, objektív hangú könyvében, a *Viharjelzésben*. Ez az 1989-ben készült, de csak 2014-ben, a Napkútnál kiadott könyv riportokat, beszélgetéseket tartalmaz ötvenhatos magyar katonatisztekkel és katonákkal, köztük egy hosszabb rész Solymosi János tábornok (akkor még csak alezredes) rendkívül érdekes emlékezéseit rögzíti. A könyv 115–117. oldalán pedig egy C. Lajos nevű ember mondja el Kossuth téri élményeit. Ő fiatalabb hűgával és unokahűgával együtt ment ki a Parlamenthez, beszámol a fraternizálásról. Amint megindul a sortűz, C. Lajos és a lányok leugrálnak a szovjet tank tetejéről és az alatt keresnek menedéket – a tank páncélzatáról ugyanis lepattogzanak a lövedékek. Mások is ezt teszik, C. Lajos szerint: „Tizenheten (!) voltunk a tank alatt, megszámláltam.” Utána mindnyájuknak sikerül berohanniuk az Országház tízes kapuján át az épületbe, ahol egy orosz őrnagy fogadja őket: megmenekültek, utána hazamehetnek. A történet hajmeresztő, de jelzi azt az iszonyatos rémületet és zűrzavart, amit akkor sokan átéltek a téren. Legtöbbet az oroszok lőttek, mégis volt, aki nekik (egy életet védő tankjuknak) köszönhetően maradt életben.

Nagy Imre szerepe. Újabbán, ha Nagy Imréről esik szó, a hivatalos álláspont legalábbis kétértelmű. Pár éve még az is elhangzott egy magánszorgalmú kormánypárti hölgy szájából, hogy neki „nem hőse Nagy Imre”. (Hogy ki a hőse, nem mondta meg). Nekem, aki elég jól ismerem a forradalom történetét, igenis hősi, és ezen már semmilyen propagandaszöveg nem változtat.

Október huszonharmadika váratlanul érte Nagy Imrét. Nem tudta elképzelni az egyetemisták kezdeményezését, az „alulról jövő” feszítést, majd robbanást. Az 53-as miniszterelnök fokozatos, lassú demokratizálódásra számított, olyanra, amiben neki is lehet a Párt által jóváhagyott szerepe. Rákosit korábban menesztették, őt is visszavették a pártba, hamarosan minden jóra fordulhat. Ezért nem találta meg a hangot a Parlamentnél 23-án (Petri György egyik legjobb verse rögzíti ezt a percet), hiszen a tömeg már régen nem „elvtársakból” állt. Utána, bár kinevezték miniszterelnöknek, pár napig a Pártközpont foglya volt, elszigetelték az eseményektől, lényegében túsul ejtették Gerőék. Mihelyt tájékozódott arról, mi történik az utcán, kik és mit követelnek a felkelők, javított korábbi álláspontján: letiltatta a Katonai Bizottság tervét a Corvin köziek fegyveres megsemmisítésére, majd fegyverszünetet hirdetett.

Más szóval kulcsszerepe volt a forradalom megmentésében. Csörsz István könyvében erről is vall Solymosi alezredes, a piliscsabai páncélosok parancsnoka: Nagy Imre azonnali lemondással fenyegette meg a pártvezetést, ha megtámadnák a Corvint. Lehetetlen volt nélküle akár egy napra stabilizálni a helyzetet. Nélküle a corvinisták és a többi felkelő csoportok a poznani munkások sorsára jutottak volna. Vele viszont és az ő parancsait teljesítő Maléterrel és Király Bélával nemcsak a fegyverszünetet sikerült megkötni, de meg lehetett alakítani a Nemzetőrséget is, amelyik fenn tudta volna tartani a rendet a szovjet csapatok ideiglenes visszavonása után is, és megakadályozta volna a népitéleteket, illetve a Köztársaság térhez hasonló véres incidenseket.

Ugyanakkor – ez kiderül egy másik, roppant érdekes új könyvből, ami Csalog Zsolt beszélgetéseit tartalmazza Heltai Györggyel (*Hogyan kell forradalmat csinálni? Magvető*) – Nagy Imrének határozott koncepciója volt a magyar bel- és külpolitikáról: osztrák típusú semlegességben reménykedett. Lehet, hogy ez 1955-ben reálisnak látszott, de szerintem 1956 októberére már teljesen irreális volt. Pár hónappal korábban még Jugoszlávia látszott politikai mintának, megoldási lehetőségnek, de ez a forradalom alatti többpártrendszer feléledése miatt már füstbe ment. Ha Nagy Imre képes lett volna „finn” megoldást javasolni: vagyis nem ragaszkodni ahhoz, hogy az összes szovjet csapatot kivonják Magyarországról, egy szimbolikus katonai jelenlétet megtartva valahol Kelet-Magyarországon, talán lett volna valami esélye. De ezt is nehéz lett volna „eladni” a felkorbácsolt magyar közvéleménynek. És közbejött Szevez, meg Eisenhower nyilatkozata, hogy az amerikaiaknak eszük ágában sincs beavatkozni – ez elég volt a szovjet Politbúrónak ahhoz, hogy a tábornokok „megoldását” válassza. Hruscsovnak ezután már csak egy dolga maradt: megkapni a beavatkozáshoz Tito beleegyezését.

Ami ezután következik, az a jugoszláv politika teljes kudarca, aminek a többi között áldozatul esett maga Nagy Imre is. Tito megrémül attól, hogy a magyar

kommunistáknak osztozniuk kell a hatalomban más pártokkal, főként emiatt beleegyeznek a második szovjet intervencióba, másrészt viszont próbálja garantálni Nagy Imréék biztonságát. Utóbbi nem csak Hruscsov félelmei miatt nem sikerülhet („nem hagyhatjuk, hogy Egyiptom után az imperialisták megszerezzék Magyarországot is!”), de a Kádár–Münnich-kormányzat legitimációs problémái miatt sem. Más szóval ebben a helyzetben egyáltalán nem lehet bízni abban, hogy Kádár János betartja a szavát, illetve hogy a szovjet vezetés bármilyen politikai kompromisszumba belemenjen. A Nagy Imre-csoport elrablása és Romániába deportálása politikai gengszterizmus, de ideológiailag mindez megmagyarázható.

Más kérdés, hogy macbethi döntése után Kádárban életre szóló büntudat maradt. A sztálinizmusra emlékeztető politikai gyilkosságok árán tudta csak megszilárdítani rendszerét. Jókor halt meg – Nagy Imre rehabilitálása és újratemetése napján. Száz év múlva, meglehetősen úgy fognak rá emlékezni, mint 1956 egyik tragikus hőisére, és végső soron áldozatára, akit nem a hübrisz, hanem a kettős félelem mozgatott: saját múltja és jövője miatt.

De még pár szó a jugoszláv politikáról. 1956–1957-ben Jugoszláviában a függetlenség ügye ütközött a kommunisták hatalmi monopóliumával, és ebből az utóbbi került ki győztesen. Ha Tito reménykedett is Kádárban, hogy majd uralomra kerülése után ő is „jugoszláv”, vagyis magát a szovjeteknek nem alárendelő politikát folytat, súlyosan tévedett. A hírhedt „pulai beszéddel”, amiben a jugoszláv pártvezér igazolta a szovjet fegyveres beavatkozást Magyarországon, lényegében kiadta kezéből a „függetlenségi” kártyát – ezek után hiába próbálta megmenteni azokat, akiket korábban Magyarországon támogatott, Nagy Imrét és „revizionista” társait. Alulírott olvasta az 1958-as magyar–jugoszláv tárgyalások jegyzőkönyvét, amiben Kádárék azzal vádolják a jugoszlávokat, hogy korábban „beavatkoztak a magyar belpolitikába” (a szovjetek nem ezt tették folyamatosan?) és hogy hagyjanak fel ezzel, mivel ők, mármint a magyarok, sem támogatták Milovan Gyilaszt, akit először csak kizártak a jugoszláv kommunista pártból, majd később letartóztattak és elítéltek. Igen, de Gyilas ügyében igazán súlyos ítélet föl sem merült, megúsza három évvel, viszont mit lehetett elvárni az egyszerűen már elnapolt, de 1958 áprilisában újra elővett Nagy Imre-pertől, amiben áru-lással vádolták a volt miniszterelnököt? Az említett jegyzőkönyv utolsó mondata: „Tito elvtárs kijelentette, hogy a Nagy Imre-per a magyarok belügye.” Azt hiszem, ezzel pecsételődött meg Nagy Imre sorsa. Mint ahogy nem maga az ötvenhatos szovjet katonai beavatkozás, mint az utána következő, a magyar történelemben példátlan megtorlás volt az, ami rányomta, rásütötte bélyegét a konszolidált és később egyre ellentmondásosabb és ingatagabb Kádár-rendszerre.